

مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته فقه و معارف اسلامی

عنوان:

ترجمه کتاب

(امام علی علیه السلام و زمامداران)

به زبان اردو

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین سید رضا میر معینی

استاد مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین سید کمال اصغر زیدی

دانش پژوه:

سید وصی حیدر رضوی

سال ۱۳۸۴

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره ثبت: ۹۴۸

تاریخ ثبت:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

انتہاب

میں اپنی اس حقیر کاوش کو ذات والا صفات، مظہر کمالات
صاحب رضائے الہی حضرت علی علیہ السلام کی خدمت میں
پیش کر رہا ہوں۔

عرض مترجم

اس میں کوئی شک نہیں، کہ اب تک نہ تو میں نے کوئی کتاب تالیف کی ہے اور نہ ہی کسی کتاب کا ترجمہ کیا ہے، مورد نظر ترجمہ کو اگر کسی بھی جہت سے کوشش کہنا صحیح ہے تو یہ میری سب سے پہلی سعی اور کوشش ہے، ترجمہ کرنا کسی بھی زبان میں کس قدر مشکل ہے اس کا صحیح اندازہ تو اہل قلم ہی کر سکتے ہیں، بہر حال میں نے زبان کی روانی باقی رکھتے ہوئے مصنف کی بات کو کما حقہ پیش کرنے کی ہر ممکن کوشش کی ہے ترجمہ جیسا بھی ہو، مجھے قارئین کے سامنے پیش کرنے میں بجد خوشی محسوس ہو رہی ہے کیونکہ اس کے ذریعہ میرے اندر جو خود اعتمادی پیدا ہوئی ہے، وہ میرے تابناک مستقبل کے لئے ایک سنگ میل ہے۔ میری اس خوشی کا سہرا سب سے پہلے مرکز جہانی علوم اسلامی مدرسہ عالی فقہ و معارف اسلامی (مدرسہ مبارکہ چٹتہ) کے سر ہے جس نے پایا نامہ کی داغ بیل ڈالی ہے، خاص طور پر میں شکر گزار ہوں کہ وہ تاریخ کا کہ جس نے بعنوان پایا نامہ پیش نظر کتاب کے انتخاب میں میری مدد کی، بالخصوص استاد محترم حجۃ الاسلام والمسلمین مولانا ”سید کمیل اصغر زیدی“ کا بھی شکریہ ادا کرتا ہوں کہ جنہوں نے راہنمائی کی ذمہ داری قبول کی اور اپنے مفید و صائب مشوروں سے میری مدد فرمائی اور شروع سے آخر تک ترجمہ کو پڑھا اور تصحیح کی اور حسب ضرورت عبارت کے حسن اور ترجمہ کی نوک پلک درست کرنے میں بھی میرا ساتھ دیا۔

اور اگر یہاں استاد محترم حجۃ الاسلام والمسلمین ”سید رضا میر معینی“ کا تذکرہ نہ کیا جائے تو شاید بہت بڑی حق تلفی ہوگی کیونکہ آپ نے بھی اپنے مفید دیرینہ تجربہ سے موقع بہ موقع میری ہمت افزائی کی، آخر میں خداوند عالم سے دعا ہے کہ بطفیل محمد وآل محمد ہم سبھی لوگوں کو قلم کے ذریعہ خدمت دین کرنے کی توفیق عنایت فرمائے۔ آمین۔

والسلام

دعاؤں کا طالب ”سید وصی حیدر رضوی“

چکیده مطالب

عنوان: ترجمه: کتاب - امام علی علیه السلام و زمامداران: مؤلف:
حجة الاسلام "علی محمد میر جلیلی" - استاد راهنما: "حجة الاسلام سید
رضامیر معینی" - استاد مشاور: حجة الاسلام "سیدکمیل اصغر زیدی"
دانش پژوه: "سید وصی حیدر رضوی"
تاریخ دفاع: ۱۳۸۴/۲/۱ - مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی (وابسته
به مرکز جهانی علوم اسلامی)

اسم کتاب "امام علی (علیه السلام) و زمامداران"

موضوع کتاب: "موضعگیریهای حضرت علی در رابطه با خلفاء سه گانه"

هدف مؤلف: در این کتاب این است که بر خوردهای امام با خلفا را
تبیین کند زیرا در این رابطه افراط و تفریط های فراوانی رخ داده است، برخی
چنان افراط کرده اند که امام را بازوی اجرائی حکومت خلفاء دانسته اند و از
طرف دیگر برخی چنان تفریط کرده اند که امام را قاتل خلیفه سوم قلمداد
نموده اند.

مؤلف محترم در اول کتاب يك مقدمه را ذکر کرده اند که در او اوضاع
سیاسی اجتماعی اواخر عمر پیامبر را بررسی کرده و شخصیت و عملکرد امام را
در زمان پیامبر بیان کرده اند.

این کتاب مشتمل بر شش فصل است.

فصل اول - امیر المؤمنین و رهبری پس از پیامبر^ص، در این فصل چهار گفتار ذکر کرده که مطالب ارزنده و راه گشا دارد.

گفتار اول - موضعگیریهای امام^ص در برابر جریان سقیفه.

گفتار دوم - استدلالهای امام^ص بر برتری خود برای رهبری امت اسلامی.

گفتار سوم - انتقادهای امام^ص بر خلفا.

گفتار چهارم - سکوت امام^ص در برابر حکومت خلفا و علل آن.

یکی از علتهای حفظ وحدت مسلمین برای بقای اسلام و ترویج آن را ذکر نموده است - مراد از سکوت امام^ص این نیست که حضرت هیچ اقدام برای پس گرفتن خلافت خود نه کرده باشد بلکه حضرت در این راستا فقط قیام مسلحانه نه کرد تا وحدت مسلمین حفظ شود و دین اسلام از گزند دشمنان داخلی و خارجی ایمن باشد.

در فصل دوم - کمکهای فکری امیر المؤمنین^ص به خلفا سه گانه -

خلفای به امام^ص مشورت می کردند و در مشکلات از امام^ص کمک می خواستند و درقبال آن نادانی و عجز خود را بروز می دادند، بیان نموده است.

در فصل سوم - حمایت امیر المؤمنین^ص در عصر خلفای -

خلفا بخاطر امر به معروف بر اصحاب پیامبر^ص ظلم می کردند و امام^ص از آنان حمایت می کردند.

در فصل چهارم - مسئولیت پذیری امام^ص و یارانش از طرف خلفا را

بیان نموده است.

وسعت فکر امام^ع قابل تصور نیست. هنگامی که لشکر مرتدین خود را برای حمله به مدینه آماده کردند، خلیفه اول از امام^ع می خواهد حفاظت از گذرگاههای اصلی مدینه را برای دفاع از اسلام و مسلمین بر عهده بگیرند حضرت این پیشنهاد را پذیرفت.

در فصل پنجم. امام^ع و اجرا نمودن حدود الهی، را توضیح داده است
در فصل ششم. مخالفت امام^ع با بدعتهای پدید آمده در عصر خلفا
تحریم حج تمتع توسط خلیفه دوم، تحریم ازدواج موقت، اقامه نماز
تمام در سفر توسط خلیفه سوم بیان شده است.

مؤلف محترم در آخر کتاب منابع و مأخذ را بیان کرده اند که بیشتر
شان از منابع اولیه اهل سنت می باشند.

و السلام

پیشینه تحقیق

یکی از مسائل مشکل و مهمی که پس از رحلت پیامبرگرامی اسلام مسلمانان را به دو گروه شیعه و سنی تقسیم کرد و شکاف عمیقی در میان امت اسلامی پدید آورد، که به خاطر آن خونهای زیادی ریخته شد، مسئله (امامت و پیشوائی) مسلمانان بعد از پیامبر^ص بود، زیرا گروهی از مسلمانان معتقد بودند که (امامت) مانند (نبوت) یک مقام و منصب الهی است، از این رو باید امام و جانشین پیامبر^ص را خدا برای مردم تعیین کند و باید امام معصوم، برترین و دانا ترین مردم باشد.

در مقابل، گروه دیگر قائل بودند که امامت یک منصب اجتماعی است، از این رو خود مردم می توانند امام و خلیفه را انتخاب کنند و لازم نیست امام، معصوم، افضل و اعلم الناس باشد.

این دو نظریه به صورت دو مکتب در آمدند، از صدر اسلام تا اکنون پیروان هر دو مکتب گفتگوهای بسیاری در باره امامت کرده اند و هر کدام برای ابرام و اثبات نظریه خود و نقض نظریه طرف مقابل به ادله عقلی و نقلی، صدها جلد کتاب، رساله و مقاله نوشته اند، و در هیچ موضوعی مثل امامت بحث و تحقیق نشده است.

و در رابطه امام علی^ع و زندگی پر بار سیاسی و اجتماعی آن حضرت کتابهای بسیار به رشته تحریر در آمده است که هر کدام به نحو خاص خود

زندگی آن حضرت را مورد بررسی قرار داده اند .

تا آنجا که ما بررسی و تحقیق کرده ایم عنوانی پیدا نه کردیم (با نام: امام علی[ؑ] و زمامداران) که موضعگیریهای امام[ؑ] را در رابطه با خلفاء، مفصل بحث کرده باشد.

کتاب حاضر امتیاز خاصی که دارد این است که بحث خلافت امیر المؤمنین[ؑ] را مطرح کرده و ثابت کرده که حق با امام علی علیه السلام بوده، در این کتاب هدف مؤلف این است که برخوردهای امام[ؑ] با خلفا را تبیین کند زیرا در این رابطه افراط و تفریط های فراوانی رخ داده است ، برخی چنان افراط کرده اند که امام[ؑ] را بازوی اجرای حکومت خلفا دانسته اند، و از طرف دیگر برخی چنان تفریط کرده اند که امام[ؑ] را قاتل خلیفه سوم قلمداد نموده اند.

اینک پر واضح است که تاکنون کتابهای فراوانی در زمینه بحث مورد نظر ما نوشته شده است، اما هر کدام از جهتی کاستی های دارند که اینک به بررسی برخی از آنان می پردازیم .

عنوان کتاب : سیره پیشوایان

مؤلف : مهدی پیشوائی

مؤلف محترم در این کتاب نگرشی بر زندگانی اجتماعی ، سیاسی و فرهنگی امامان معصوم علیهم السلام، مطالب ارزنده را مطرح نموده است اما مطالب در رابطه با برخورد امام[ؑ] با خلفا را مطرح کرده است که بسیار مختصر می باشد .

جناب آقای جلال درخشه کتابی نوشته اند تحت عنوان : مواضع سیاسی حضرت علی[ؑ] در قبال مخالفین ، مؤلف محترم مطالب را مشتمل بر دو بخش بیان نموده است که تا حدودی ، بر خورد امیر المؤمنین[ؑ] با خلفا را بررسی کرده و در بخش دوم که رفتار امیر المؤمنین[ؑ] پس از زمامداری را بیان کرده که مربوط به بحث ما نیست ، و در نتیجه فقط در بخش اول مطالب را بطور اختصار بیان کرد .

و جناب آقای جعفر سبحانی کتابی نوشته اند تحت عنوان : فروغ ولایت ، مؤلف محترم در این کتاب تاریخ تحلیلی زندگانی امیر مؤمنان علی[ؑ] را مفصل بررسی کرده است که مشتمل بر شش بخش است ، که یک بخش آن مربوط به بر خورد امیر المؤمنین[ؑ] با خلفا است ، ایشان بحث های جالبی در این زمینه ذکر کرده اند خوب بسیار مختصر و ناچیز است و لازم است که در این زمینه مبسوط تر سخن گفته شود .

و جناب آقای رسول جعفریان کتابی نوشته اند تحت عنوان : تاریخ سیاسی اسلام تا چهلیم هجری ، مؤلف محترم در این کتاب اول به عنوان پیشگفتار بررسی علل رشد گسترش اسلام را توضیح داده سپس مشتمل بر چهار بخش مطالب ارزنده را بیان نموده است که فهرست مختصری از آن را ذکر می کنیم :

بخش اول : نقش پیامبر[ؐ] در حیات تاریخی اسلام

بخش دوم : زمینه و علل هجرت

بخش سوم : وضعیت سیاسی جامعه اسلامی در سال یازدهم هجری

بخش چهارم : علی در حیات پیامبر ، این بخش زیر مجموعه های

دارد که مربوط به بحث ما است

(الف) خلفا و علی علیه السلام

(ب) موضع امام در بیان مواضع خود با خلافت :

مؤلف محترم در این کتاب تحت عنوان رابطه امام با خلفا مطالب را

مطرح نه کرده است .

والسلام

فہرست کتاب

- ۱..... پیش لفظ
- ۵..... مقدمہ
- ۵..... پیغمبر اکرمؐ کی زندگی کے آخری دور کی سیاسی اور سماجی صورت حال
- ۶..... تین خطرے
- ۷..... پیغمبر اکرمؐ اور جانشین و خلیفہ کی تعیین
- ۱۱..... واقعہ غدیر اور انصاف جانشین
- ۱۲..... دور پیغمبرؐ میں حضرت علیؑ کی شخصیت
- ۱۲..... الف: ہجرت سے پہلے مکہ میں
- ۱۲..... ۱- حضرت علیؑ نے سب سے پہلے اسلام اظہار کیا
- ۱۵..... ۲- امام علیؑ جا نثار پیغمبرؐ
- ۱۶..... ب: حضرت علیؑ علیہ السلام ہجرت کے بعد مدینہ میں
- ۱۷..... ۱- اسلام اور کفر کی جنگوں میں حضرت علیؑ کی فداکاریاں
- ۱۷..... امام علیؑ جنگ بدر کے سورا
- ۱۸..... امام علیؑ جنگ احد میں
- ۲۰..... امام علیؑ جنگ خندق کے تہا سورا
- ۲۱..... ۱- خیبر میں بھی فتح نصیب ہوئی تو علیؑ کے ہاتھوں

- ۲۲.....۲- حضرت علیؑ نفس پیغمبرؐ
- ۲۲.....۳- حضرت علیؑ پیغمبرؐ کے بھائی
- ۲۳.....۴- حضرت علیؑ داماد رسول اکرمؐ
- ۲۳.....۵- حضرت علیؑ کا تب وحی
- ۲۲.....۶- حضرت علیؑ بہترین قاضی
- ۲۲.....۷- علم امام علیؑ
- ۲۲.....علم امام علیؑ کے بارے میں پیغمبرؐ کا نظریہ
- ۲۵.....علم امامؑ کے بارے میں صحابہ کا نظریہ
- ۲۸.....پیغمبرؐ کی وفات اور سقیفہ کا واقعہ

فصل اول

امیر المومنینؑ اور پیغمبرؐ کے بعد امت کی رہبری

پہلی گزارش

- ۳۲.....واقعہ سقیفہ پر حضرت علیؑ کا رد عمل
- ۳۲.....الف: تحلیل امام علیؑ از واقعہ سقیفہ
- ۳۵.....حکومت حاصل کرنے کے لئے دوسرے گروہ کی سازشیں
- ۳۵.....۱- حضرت عائشہؓ نے ابو بکر کو نماز پڑھانے کا حکم دیا

- ۲۔ پیغمبرؐ کو وصیت نامہ نہ لکھنے دینا..... ۳۸
- ۳۔ رحلت پیغمبرؐ کا انکار..... ۳۹
- ۴۔ حضرت عمرؓ کا مخفی پیغام..... ۴۱
- ۵۔ خلافت ایک دوسرے کے حوالہ کی جاتی ہے!..... ۴۲
- ۶۔ حضرت عمرؓ نے خوف اور دہشت کا ماحول بنا دیا..... ۴۲
- ۷۔ حکومت کی تقسیم..... ۴۳
- ب: بیعت کے لئے خانہ حضرت زہراؓ پر گستاخانہ حملے..... ۵۰
- کیا امامؑ نے خلیفہ اول کی بیعت کی؟..... ۵۹
- جعلی احادیث..... ۶۱
- ج۔ امامؑ نے خلافت واپس لینے کے لئے مسلمانوں سے مدد طلب کی..... ۶۲

دوسری گزارش

- اپنی خلافت کی حقانیت میں امام علیؑ کے استدلال..... ۶۵
- ۱۔ نص اور پیغمبرؐ کی وصیت..... ۶۵
- ۲۔ اہل بیت خاص طور سے امامؑ کی شائستگی اور لیاقت..... ۶۹
- ۳۔ امامؑ پیغمبرؐ سے اپنی قرابت کی طرف اشارہ کرتے ہیں..... ۷۶

تیسری گزارش

خلفاء پر امام کی تنقیدیں ۸۰

الف: خلفاء ثلاثہ پر امام کے اعتراضات ۸۰

۱- خلفاء کے زمانے میں گناہ و بدکاریاں عام ہو گئیں تھیں ۸۰

۲- منافقین میں سے حکام کا انتخاب ۸۳

۳- امام کے حق کو غصب کر لیا گیا ۸۴

۴- امام کے مقام و مرتبہ کو کم کرنے کی کوشش ۸۴

۵- حکومت کو حاصل کرنے کے لئے خلفاء کے پروگنڈے ۸۵

ب: تمام خلفاء پر امام کی تنقیدیں ۸۵

خلیفہ اول کے پر امام کی تنقیدیں اور اعتراضات ۸۵

الف: امام علیؑ کی افضلیت کو جانتے ہوئے بھی خلافت کا جامہ برتن کر لیا ۸۵

ب: اپنے جانشین کا انتخاب ۸۶

خلیفہ دوم پر امام کی تنقیدیں اور اعتراضات ۸۶

الف: سخت مزاجی ۸۶

ب: اظہار نظر کرنے میں جلد بازی ۸۹

ج: بیت المال کی تقسیم میں سنت پینمبرؐ کی مخالفت ۹۱

خلیفہ سوم پر امام کے اعتراضات ۹۳

الف: بیت المال میں بے جا تصرف ۹۳

اموال خلیفہ سوم ۹۴

- اپنے حوالیوں کے لئے خلیفہ سوم کے تحفے..... ۹۵
- ۱۔ مروان کے لئے خلیفہ کا تحفہ..... ۹۶
- ۲۔ حکم بن عاص کو ہدیہ (خلیفہ سوم کے چچا)..... ۹۶
- ۳۔ حارث بن حکم کے لئے تحفے..... ۹۷
- ۴۔ ابوسفیان کو خلیفہ کی طرف سے ہدیہ..... ۹۸
- ۵۔ خلیفہ کا ہدیہ عبداللہ بن ابی سرح کو..... ۹۹
- ۶۔ خلیفہ کا ہدیہ سعید بن عاص اموی کے لئے..... ۹۹
- ۷۔ خلیفہ کا ہدیہ ولید بن عقبہ کے لئے..... ۱۰۰
- ۸۔ خلیفہ کا ہدیہ عباس بن ربیعہ کے لئے..... ۱۰۰
- ۱۰۱۔ اموال طلحہ.....
- خلیفہ سوم کے بہنوئی عبدالرحمن بن عوف کے اموال کی مقدار..... ۱۰۱
- ۱۰۲۔ اموال زبیر.....
- ۱۰۲۔ اموال سعد بن ابی وقاص.....
- ۱۰۳۔ اموال یعلیٰ بن امیہ.....
- ۱۰۳۔ خلیفہ سوم کے قاضی و خزانہ دار زید بن ثابت کے اموال.....
- ۱۰۴۔ خلیفہ سوم کا بیت المال لٹانا اور امام کی مخالفت.....
- ب: اصحاب پیغمبرؐ کی توہین..... ۱۰۹
- ج: ناپاہلوں کو حکومت کے عہدے دینا..... ۱۰۹

- الف۔ ولید بن عقبہ ابن معیط..... ۱۱۰
- ب: مروان بن حکم..... ۱۱۳
- ج۔ عبداللہ بن سرح اور مصر کی ولایت..... ۱۱۶
- د۔ سعید بن عاص کو خلیفہ سوم نے کوفہ کا حاکم بنایا..... ۱۱۶

چوتھی گزارش

- حکومت خلفاء میں امام کا سکوت اور اس کے اسباب..... ۱۲۳
- ۱۔ بقائے اسلام کے لئے اتحاد مسلمین کی حفاظت..... ۱۲۴
- ۲۔ مددگاروں کی قلت..... ۱۲۸

فصل دوم

- حضرت علیؑ اور خلفاء ثلاثہ کا فکری تعاون..... ۱۳۵
- الف: امام علیہ السلام سے خلفاء کا مشورہ لینا..... ۱۳۶
- ۱۔ روم کی جنگ اور خلیفہ اول کو آپ کا مشورہ..... ۱۳۷
- ۲۔ خلیفہ دوم نے امام سے ایران کی جنگ کے لئے مشورہ کیا..... ۱۳۷
- ۳۔ خلیفہ دوم کو عراق کی زمینوں کے بارے میں مشورہ..... ۱۳۹
- ۴۔ بیت المال سے خلیفہ کے وظیفہ کے بارے میں خلیفہ دوم کا آپ سے مشورہ..... ۱۳۹
- ۵۔ فتح بیت المقدس کے بارے میں خلیفہ دوم کا امام سے مشورہ..... ۱۴۰
- ۶۔ کعبہ کے جواہرات کے مصرف کے بارے میں خلیفہ دوم کا امام سے مشورہ..... ۱۴۰

- ۷۔ بیت المال کے باقی مال کے مصرف کے لئے خلیفہ دوم کا امام سے مشورہ..... ۱۴۱
- ۸۔ اسلامی تاریخ کو معین کرنے کے لئے خلیفہ دوم کا علی سے مشورہ..... ۱۴۱
- ۹۔ شراہی کی حد معین کرنے کے لئے خلیفہ دوم کا امام سے مشورہ..... ۱۴۲
- ۱۰۔ خلیفہ سوم کو امام کا مشورہ..... ۱۴۱۲
- ب۔ خلفاء کے دور میں مختلف مذاہب کے علماء کے سوالات کا حل..... ۱۴۳
- خلیفہ اول سے ایک یہودی کا سوال اور امام کا جواب..... ۱۴۴
- خلیفہ اول سے راس الجالوت کا سوال امام کا جواب..... ۱۴۵
- علماء یہود کا خلیفہ دوم سے سوال اور علی کا جواب..... ۱۴۵
- اسقف نجران کا خلیفہ دوم سے سوال اور امام کا جواب..... ۱۴۶
- خلیفہ دوم سے قیصر روم کا سوال اور امام کا جواب..... ۱۴۷
- ج: امام علی کے فیصلے اور فقہی مشکلات کا حل..... ۱۴۸

تیسری فصل

- امیر المومنین اور دور خلفاء میں مظلومین کی حمایت..... ۱۵۷
- ۱۔ امام اور انصار کی حمایت..... ۱۵۷
- ۲۔ اس عورت کی حمایت جس کا بچہ خلیفہ دوم کے ڈر سے ساقط ہو گیا تھا..... ۱۵۹
- ۳۔ امام علی اور عمار کی حمایت..... ۱۶۰
- ۴۔ جناب بن کعب ازدی کی حمایت..... ۱۶۲
- ۵۔ ابو بیریہ کی حمایت..... ۱۶۳
- ۶۔ عبدالرحمن بن حنبل جحی کی حمایت..... ۱۶۳

- ۷۔ عبداللہ بن مسعود کی حمایت ۱۶۳
- ۸۔ فدک کے معاملے میں حضرت فاطمہ سلام اللہ علیہا کی حمایت ۱۶۶
- فدک کی مختصر تحقیق ۱۶۹
- ۹۔ حضرت ابوذرؓ کی حمایت ۱۷۲
- ابوذرؓ کی طرف سے خلیفہ سوم کی مخالفت کے اسباب ۱۷۲
- ۱۔ بیت المال میں ناجائز تصرف ۱۷۲
- ۲۔ نو عمر، ناتجربہ کار لوگوں کو عہدے دینا، پیغمبر کے مخالفین کو قریب کرنا ۱۷۵
- ۳۔ نقل روایت پر پابندی ۱۷۷
- جلاوطنی کے وقت امام علیؓ کا ابوذرؓ کو رخصت کرنا ۱۸۱
- حضرت ابوذرؓ کون تھے؟ ۱۸۳

چوتھی فصل

- حکومت خلفاء میں امام اور ان کے اصحاب کی ذمہ داریاں ۱۸۶
- خلفاء کی طرف سے جن ذمہ داریوں کو امامؑ نے قبول کیا ۱۸۷
- خلیفہ سوم کے خلاف عوام کے انقلاب میں امامؑ کا رویہ ۱۸۸
- خلیفہ کی عوامی مخالفت کے اسباب ۱۸۸
- خلیفہ کا خط مصر کے گورنر کے نام ۱۹۶
- خلیفہ سوم کے بارے میں صحابہ کا نظریہ ۱۹۹
- امام علیؓ پر قتل خلیفہ سوم کا الزام ۲۰۴
- قتل خلیفہ سوم سے بری ہونے کے بارے میں امامؑ کے مختلف بیانات ۲۰۸

۲۱۰.....اصحاب امام علیؑ اور خلفاء کا تعاون

پانچویں فصل

۲۱۳.....دور خلفاء میں امام علیؑ اور حدود کا نفاذ

۲۱۴.....۱۔ ولید بن عقبہ پر حد جاری ہونا

۲۱۷.....۲۔ عبید اللہ بن عمر پر قصاص

چھٹی فصل

۲۲۴.....خلفاء کے زمانہ میں رائج بدعتوں کی مخالفت

۲۲۴.....۱۔ مسئلہ عول پر امام علیؑ کا اعتراض

۲۲۷.....۲۔ خلیفہ دوم کی طرف سے حج تمتع کی حرمت پر امام کا اعتراض

۲۳۲.....۳۔ مسئلہ متعہ میں خلیفہ دوم کی مخالفت

۲۳۶.....۴۔ جب حالت احرام میں خلیفہ سوم نے شکار کا گوشت کھایا

۲۳۸.....۵۔ خلیفہ سوم نے سفر میں قصر نماز نہیں پڑھی تو امام کا اعتراض

۲۴۳.....۶۔ جب خلیفہ سوم نے وقف کی ملکیت خریدی

۲۴۴.....۷۔ خلیفہ سوم نے نماز عید کا خطبہ پہلے پڑھا

۲۴۷.....منابع و آخذ

